

DIVORCE: A CRISIS EXPERIENCED
BY CHILDREN

DOI: 10.54664/VWVF3300

Vanya Hristova

Abstract: Divorce is associated with the experience of a situational crisis that affects the emotional balance of spouses and especially children. It damages the mental health of the child, for whom there is no “divorce” with either the mother or the father, and its consequences have a lasting impact on the formation of his/her system of value orientations and disturbances in social adaptation.

Keywords: divorce; non-normative crises; experiences in children.

Както във всяка динамично развиваща се система, така и в семейната система възникват периоди на стабилност и кризи, които част от семействата не могат да преодолеят.

Семейните кризи се делят на нормативни (предсказуеми) и ненормативни (ситуационни или непредвидими), които предизвикват промени, както в семейния, така и в индивидуалния живот на двамата партньори, към които те следва да се адаптират (Слепкова 2018; Олифинович, Зинкевич-Куземкина, Валента 2006; Эйдемиллер 2000).

Най-общо могат да се диференцират седем нормативни семейни кризи, които преживяват партньорите (Олифинович и колектив, 2006):

* **Ваня Христова** – доц. д-р, Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, катедра „Психология“.

- ✓ *първа криза* – встъпване в брак;
- ✓ *втора криза* – появата на детето и усвояването на родителските роли;
- ✓ *трета криза* – навлизането на децата в социума и установяване на отношения с външната среда от детето (постъпва в детска градина или училище);
- ✓ *четвърта криза* – детето навлиза в юношеството;
- ✓ *пета криза* – детето напуска дома, наблюдава се феномена на „празното гнездо“;
- ✓ *шеста криза* – умира един от партньорите;
- ✓ *седма криза* – сключва се повторен брак.

Ненормативните или ситуационните семейни кризи произтичат от внезапно настъпили кризисни събития в жизнения път на дадено семейство, като например изневяра от страна на един от съпрузите, развод, болест, загуба поради смърт и др. Тези кризи, не могат да бъдат предвидени, защото те възникват внезапно и интензивността на тяхното протичане, зависи от особеностите на възприятието на кризисната ситуация от членовете на семейството, което ги преживява (Слепкова 2018; Владимировна, Садыковна, 2023).

Като ненормативна семейна криза, разводът, може да възникне в резултат на преживени по-рано нормативни и ненормативни семейни кризи, които не са били успешно разрешени от партньорите. В някои случаи е не само невъзможно, но и неуместно запазването на брака, който вече не носи удовлетворение и на двамата съпрузи (Коренева, 2019).

В повечето случаи, за детето най-травмираща при развода, не е ситуацията свързана със самият развод на родителите, а емоционалният фон на който се развива той. По време на най-острият период от развода, когато и двамата съпрузи отстояват собствените си желания, детето се оказва най-слабият и незащитен член на семейството. Преживяването на такава ситуация, е сравнима с преживяването на психо-емоционално насилие, защото за разлика от родителите си, които сами определят да се разделят или не,

децата са въввлечени в ситуацията против своята воля (Павлов, 2014).

Най-силно изразените последици на развода върху детето, са свързани с нарушаването на ежедневният ритъм на неговото функциониране и последващата адаптация към новият начин на живот. В тези ситуации, много често баща, който е напуснал семейството си се възприема от детето, като предател. Процесът на адаптация на детето се усложнява още повече, когато то е било свидетел или участник във всички семейни конфликти и скандали, особено в ситуацията когато е настроено враждебно от единия си родител към другия. В тези случаи адаптацията на детето към новият начин на живот е пропорционална на продължителността на периода, през който то е пребивавало в това разпадащо се семейство (Павлов, 2014; Лысенко, 2020).

Върху процеса на адаптация при децата преживяващи развод влияние оказват следните фактори (Shaw, 1991):

- ✓ конфликтите между родителите, които са основен източник на появата на поведенчески проблеми при децата. Счита се, че раздялата сама по себе си, не е толкова дългосрочен фактор, повлияващ дългосрочната адаптация при децата, колкото конфликтите между родителите и тяхното поведение преди, по време на развода, и след него;

- ✓ отделянето от единият от обектите на привързаност на детето, следствие от раздялата на родителите, което предполага бъдещи проблеми свързани с трудности в междуличностните отношения;

- ✓ преходно влияние на фактори, като време на протичане и календарна възраст на детето по време на развода. Установено е, че с течение на времето, много от стресовите фактори, свързани с развода намаляват своя интензитет, тъй като и възрастните и децата започват да се адаптират към новата жизнена ситуация. Редица изследвания показват, че при по-голяма част от децата се наблюдава положителен ефект върху тяхното функциониране, след около две години от раздялата на родителите, при условие,

че родителските конфликти, като друг важен аспект в адаптацията не влияят върху този процес;

✓ родителските практики и връзката между детето и родителя с когото то живее. След развода на родителите, взаимоотношенията между родителя и детето се променят из основи, независимо дали става въпрос за отношения между детето и родителя, при когото детето остава да живее, или отсъстващият родител. Тази промяна в отношенията е толкова важна, а в началото на процеса и драматична, че е въведен термина за т.нар. “намалено родителство“. Това се обяснява с факта, че при развод хомеостазните баланси в семейството са нарушени, което налага да се постигнат нови нива на равновесие в поне три съществени области на семейните отношения, като - отношенията на привързаност, структурата на семейният авторитет и изпълнението на семейните задължения (Shaw, 1991: 464);

✓ връзката между детето и родителят, който е напуснал семейството, обикновено това е бащата. Тези отношения също претърпяват голяма трансформация след развода, и се отнасят до договаряне на продължителността на времето, което децата да прекарват с този родител, честота на срещите с него и неговото местоживееенето;

✓ повторен брак на родителите. Тъй като, по подразбиране повечето от децата на разведени родители остават с майките си, в семейството може да се появи втори баща. При момчетата е вероятно той да поеме ролята на буфер на обтегнатите отношения между майката и сина, които обикновено произтичат от развода. За момичетата обаче, които се сближават повече с майките си след развода, вторият баща може да влезе в ролята на натрапник. Повторният брак, като цяло може да доведе и до други промени в семейната система свързани с намаляване на посещенията при другият родител, повишен родителски конфликт между биологичните родители на детето или дори до развод с новият партньор;

✓ икономическото състояние на семейството. При развод загубата на семейните доходи е реалност, тъй като обикно-

вено майките са основните попечители на децата. При повечето деца е възможно да настъпи понижаване на стандарта на живот, включващ промени, като смяна на жилището, училището, загуба на контакт с приятели, справяне с притеснението на родителите относно финансовият натиск и т.н. Всички тези фактори от своя страна могат да повлияят върху качеството на отношенията между детето и родителя при който то е останало да живее.

В различните възрастови периоди, разводът между родителите се възприема по различен начин от децата. Установено е, че дори и в ранна детска възраст, детето е в състояние много остро да преживее психологическата травма от раздялата с родителя. Наблюдават се симптоми, като плач, разстройство на съня, повишен страх и промени в някои когнитивни процеси (Пахарукова, 2009; Павлов, 2014).

За децата в предучилищна възраст, разводът на родителите е свързан с разпадането на стабилната семейна структура, обичайните отношения с родителите и конфликт между привързаността към майката и бащата. Наблюдават се повишени нива на агресивност, чувство на загуба идентична с преживяването на скръб, тревожност, чувство на вина за разпадането на семейството. При децата от предучилищна възраст, раздялата с един от родителите може да доведе до прояви на дълготрайна депресия. Децата се чувстват объркани, беззащитни, тревожни, понякога и агресивни. Поради ограничения си когнитивен капацитет те не могат да разберат причините за развода, и често се чувстват виновни за проблемите на своите родители. В периода на средната училищна възраст децата осъзнават какво представлява разводът, но те трудно го приемат. При тях могат да се зародят прояви на протест срещу създалата се ситуация, да станат агресивни, асоциални и неконтролируеми в своите постъпки. През този възрастов период общуването с връстниците се превръща във водеща дейност и децата преживяващи развода на родителите си, като търсят подкрепа от своите приятели. Има и случаи при които те нямат нищо против развода на родителите си, защото осъзнават че те не са щастливи заедно. При юношите по време на развода

в повечето случаи се пораждат негативни чувства към родителя напуснал семейството, и изграждане на силна привързаност към родителя, който се грижи за тях. (Павлов, 2014; Ефремов, 2015).

Независимо от възрастта на децата, в повечето случаи разводът се възприема твърде болезнено, което повлиява и развитието на личността на детето. Често раздялата с родителите може да се възприеме, като предателство, зараждат се чувството на загуба, страх, отчуждение и гняв.

Най-общо след преживян развод, могат да се опишат три типа поведенчески проблеми, при децата на разведени родители – екстернални, интернални и когнитивни дефицити. Екстерналните проблеми са свързани с прояви на агресия, неподчинение и престъпно поведение. Интерналните са свързани с прояви на депресия и понижена самооценка. Когнитивните дефицити се свързват с по-ниска успеваемост в училище при децата, намален интелектуален капацитет и нива на щастие (Shaw, 1991).

От поведението на родителите зависи как детето ще преодолее стресовата ситуация свързана с развода. Други фактори, които оказват влияние върху възприемането на преживяването на развода от децата са качеството на живот, материалните условия на семейството, вниманието от страна на възрастните, както и останалите членове на семейството, освен родителите. По-големи емоционални травми преживяват тези деца, чийто родители не са ги подготвили за предстоящите събития или тези деца, които застават на страната на единият от родителите и възприемат другият като враг и предател, и изпитват силни негативни чувства към него.

Описани са и три типа модели на поведение при децата по отношение на преживяването на развода на техните родители – победители, губещи и оцелели (Осипова, 2005).

Победителите получават от развода на своите родители определени блага, този от родителите, който е напуснал семейството ги глези, като по този начин те шантажират другият родител, който се грижи за тях, че ще го напуснат. Разводът акцентира вниманието на всички близки към детето.

При губещите деца, независимо от обстоятелствата по протичането на развода те продължават да страдат и дълго време след като той е станал факт. При тези деца, отношението на близките към тях рязко се влошава, особено ако детето външно много прилича на този родител, който е напуснал семейството.

Оцелелите деца са тези деца, които са успели да се справят с последиците от развода на родителите си, и при това стават по-внимателни и чувствителни не само към близките си, но и към останалите хора. Следствие от своите травматични преживявания те осъзнават значението на близките емоционални взаимоотношения между хората.

Последиците от развода се свързват с увеличаването броят на непълните семейства и самотата. Поради отсъствието на единият родител, другият трябва да поеме отговорността за решаването на всички материални и битови проблеми на семейството. При това трябва да се компенсира и възникналият дефицит във възпитанието на децата, тъй като е трудно само единият родител да упражнява пълен контрол над детето и като цяло да влияе на неговото поведение (Пахарукова, 2009).

Разводът е свързан с преживяването на ситуационна криза, която повлиява емоционалното равновесие на съпрузите и особено на децата. Той нанася вреда на психичното здраве на детето, за което няма „развод“ нито с майката, нито с бащата, а последиците от него се отразяват дълготрайно върху формирането на системата от неговите ценностни ориентации и нарушения в социалната адаптация.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

Владимировна, Г., Садыковна, С. (2023) Психологическите аспекти на развода в семейство: причини и последици. В: *Universum: Психология и образование*, №12(114), с. 23-25 // **Vladimirovna, G., Sadikovna, S.** (2023) *Psihologicheskie aspekti razvoda v seme: prichini i posledstvia*. V: *Universum: Psihologia i obrazovanie*, №12(114), с. 23-25.

Ефремов, В. (2015) Развод родителей и его влияние на детей. В: Государство и право. Научные достижения, наработки, предложения за 2015 Сборник научных статей, с.66–67 // **Efremov, V.** (2015) Razvod roditel'ei I ego vlianie na detei. V: Gosudarstvo I pravo. Nauchnie dostizhenia, narabotki, predlozhenia za 2015 Sbornik nauchnih statei, s. 66–67.

Коренева, Е. П. (2019) Психология семейного кризиса: подходы к семейному консуль тированию при ненормативных кризисах. В: Научно-методический электронный журнал “Концепт”, № 3 // **Koreneva, E.** (2019) Psychologia semeinogo krizisa: podhodi k semeinomu konsul tirovaniu pri nenormativnih krizisah. V: Nauchno-metodicheskii elektronne jurnal “Koncept”, № 3.

Лысенко, Н. (2020) Оценка дезадаптации ребенка в условиях развода родителей. В сборнике: Дети. Общество. Будущее. Сборник научных статей по материалам III Конгресса „Психологическое здоровье человека XXI века“, Москва, с. 92–94 // **Lesenko, N.** (2020) Ocenka dezadaptacii rebenka v usloviah razvoda roditel'ei. V sbornike: Deti. Obshtestvo. Budushtee. Sbornik nauchnih statei po materialom III Kongressa „Psihologicheskoe zdorovie choloveka XXI veka”, Moskva, s.92–94.

Олифирович, Н. И., Зинкевич-Куземкина, Т. А., Валента, Т. А. (2006) Психология семейных кризисов. Речь. // **Olifirovich, N.I., Zinkevich-Kuzemkina, T. A., Valenta, T.A.** (2006) Psihologia semeinix krizisov. Rech.

Осипова, А. (2005) Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях, Феникс. // **Osipova, A.** (2005) Spravochnik psihologa po rabote v krizisnih situaciah, Feniks.

Павлов, С.П. (2014) Развод как форма психоэмоциональной депривации детей. В: Социальное обслуживание семей и детей: научно-методический сборник №2, с.74–93 // **Pavlov, S.P.** (2014) Razvod kak forma psihoemocionalnoi deprivacii detei. V: Socialnoe obslujivanie semei I detei: nauchno-metodicheskii sbornik №2, s.74–93.

Пахарукова, А. (2009) Социальная адаптация ребенка после развода родителей. В: Актуальные проблемы социально-педагогической деятельности в регионе. Сборник материалов региональной научно-практической конференции, с. 33–37 // **Paharukova, A.** (2009) „Socialnaya adaptacia rebenka posle razvoda roditel'ei.” V: Aktualnie problem socialno-pedagogicheskoi deiatelnosti v regione. Sbornik materialov regionalnoi nauchno-prakticheskoi konferencii, s. 33–37.

Слепкова, В. И. (2018) Психологические проблемы современной семьи. В: Сборник материалов VIII международной научно-практической конференции. Уральский государственный педагогический университет, с. 343–348 // **Slepko***va*, **V.I.** (2018) Psihologicheskie problem sovremennoi semi. V: Sbornik materialov VIII mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferencii. Uralskii gosudarstvennie pedagogicheskie universitet, s. 343-348

Эйдемиллер, Э. Г., Юстицкис, В. В. (2000) Психология и психотерапия семьи. Санкт Петербург. // **Eidimiler**, **E.G.**, **Ustickis**, **V.V.** (2000) Psihologia i psihoterapia semi. Sankt Peterburg.

Shaw, D. (1991) The effects of divorce on children's adjustment: review and implications. Sage journals, pp. 456–485